

К. П. Голикова,
старший викладач кафедри фінансів і кредиту,
ПВНЗ "Інститут ділового адміністрування", м. Кривий Ріг

ОГЛЯД ТА АНАЛІЗ СТРУКТУРИ СПОЖИВАННЯ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ

K. Golikova,
Senior lecturer in finance and credit private higher educational
establishment "Institute of Business Administration", Kryvyi Rih

REVIEW AND ANALYSIS OF FOOD CONSUMPTION STRUCTURE IN UKRAINE

Стаття присвячена аналізу структури споживання продуктів харчування в Україні. Розглядаються поняття кількості, якості та безпеки харчових продуктів. Проведено огляд споживання основних продуктів харчування з урахуванням мікро- та макроелементів у їх складі. Збіднений тваринницькою продукцією раціон є досить неповноцінний для людини і істотно впливає на баланс білка. Низький рівень споживання продукції тваринного походження викликає потребу заміни молока і м'яса калоріями інших продуктів, зокрема рослинного походження. У зв'язку з розбалансованим харчуванням у різних груп населення спостерігається прихований голод, що призводить до уповільнення інтелектуального розвитку і зниження продуктивності, падіння виробничого потенціалу населення в результаті підвищення захворюваності та непрацездатності, а також до катастрофічної втрати людського потенціалу. Запропоновано основні напрями формування продовольчої безпеки в Україні.

The paper analyzes the structure of food consumption in Ukraine. The concepts of quantity, quality and food safety are studied. The review of consumption of basic foodstuffs, which is based on micro- and macro elements in their composition, is done. Depleted diet of animal products is inferior to humans and it significantly affects the balance of protein. Low consumption of animal products leads to replacement of milk and meat calories for other products, including products of vegetable origin. Due to the unbalanced diet, hidden hunger is observed among different population, which leads to slow intellectual development and reduced productivity, the falling of productive capacity of the population due to increased morbidity and disability, as well as to the catastrophic loss of human potential. The basic directions of forming food security in Ukraine are proposed.

Ключові слова: продовольча безпека, якість, безпечність, прихований голод, продукти харчування, біофортифікація.

Key words: food safety, quality, safety, hidden hunger, food, biofortification.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема продовольчої безпеки України в період трансформації її економічної системи та соціального устрою на засадах ринкових відносин є тією сферою суспільного буття, що не втрачає актуальності на будь-яких стадіях трансформаційного періоду її розвитку [2, с. 6]. Наявність як позитивних, так і негативних тенденцій у сфері виробництва і рівня споживання продовольства мають безпосередній вплив на стан добробуту і рівня

життя всього населення України. А збереження здоров'я населення є одним із головних стратегічних завдань держави. Збалансоване харчування — неодмінна складова формування здоров'я людини, оскільки саме кількість та якість вживаної їжі відіграє провідну роль у збереженні та зміцненні її здоров'я, обумовлює нормальне зростання, розвиток організму, адаптацію до дії навколишнього середовища, функціонування імунітету, фізичну і розумову працездатність.

**Таблиця 1. Споживання основних продуктів харчування в Україні
(на одну особу за рік; кілограмів)**

Показник	1990 рік	1995 рік	2000 рік	2005 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	Відхилення 2013–1990 рр.	
									+/-	%
М'ясо та м'ясопродукти вкл. субпродукти і жир-сирець	68,2	38,9	32,8	39,1	52,0	51,2	54,4	56,1	-12,1	-17,7
Молоко та молочні продукти	373,2	243,6	199,1	225,6	206,4	204,9	214,9	220,9	-152,3	-40,8
Яйця, шт.	272	171	166	238	290	310	307	309	37	13,6
Хлібні продукти (хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, бобові)	141,0	128,4	124,9	123,5	111,3	110,4	109,4	108,4	-32,6	-23,1
Картопля	131,0	123,8	135,4	135,6	128,9	139,3	140,2	135,4	4,4	3,4
Овочі та баштанні продовольчі культури	102,5	96,7	101,7	120,2	143,5	162,8	163,4	163,3	60,8	59,3
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	47,4	33,4	29,3	37,1	48,0	52,6	53,3	56,3	8,9	18,8
Риба та рибні продукти	17,5	3,6	8,4	14,4	14,5	13,4	13,6	14,6	-2,9	-16,6
Цукор	50,0	31,6	36,8	38,1	37,1	38,5	37,6	37,1	-12,9	-25,8
Олія	11,6	8,2	9,4	13,5	14,8	13,7	13,0	13,3	1,7	14,7

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Враховуючи позитивні зрушення в українському суспільстві протягом останніх років, наслідком яких є розвиток фермерських структур і інших суб'єктів сільськогосподарського виробництва різних форм власності, проблема розробки засад забезпечення достатньої кількості та відповідної якості продуктів харчування залишається особливо актуальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями вирішення продовольчої безпеки займалась потужна когорта вчених, які внесли значний вклад у розробку теоретико-методичних основ та прикладних аспектів цієї проблеми, серед яких можна виділити М.В. Гребенюк, О. Григоренко, О.І. Гойчук, В.І. Суперсона, І.І. Лукінова, П.Т. Саблука, М.М. Паламарчука, М.Г. Чумаченко, О.С. Щегович та ін., проте питання структури споживання продуктів харчування залишають місце для подальших наукових пошуків.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Проаналізувати структуру споживання продуктів харчування в Україні та виявити ключові проблеми, які потребують нагального вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Надійне забезпечення країни продовольством має стратегічне значення, оскільки від цього залежать її не лише продовольча, але й національна безпека. Для України проблема продовольчої безпеки набуває особливої гостроти, що пов'язано з подіями в ХХ столітті, протягом якого народ нашої держави пережив кілька революцій, війн, голод у 30-х і 40-х роках, черги за продуктами у 80-х роках, радіоактивне забруднення значної території країни внаслідок Чорнобильської аварії,

відсутність повноцінного харчування у більшій частини населення через бідність у 90-х роках минулого століття [2, с. 9].

Проблема продовольчої безпеки, як справедливо зазначає О.І. Гойчук, не має кон'юктурного характеру. Вона буде існувати доти, поки є держава, визначальним фактором сили і авторитету якої є підтримання відповідного рівня продовольчої безпеки [1].

Правове регулювання безпеки продуктів харчування здійснюється відповідно до Закону України "Про безпечність та якість харчових продуктів", "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення", "Про захист населення від інфекційних хвороб", "Про дитяче харчування", "Про ветеринарну медицину", "Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції", "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про пестициди та агрохімікати", "Про захист рослин", "Про захист прав споживачів" та ін., низки підзаконних нормативно-правових актів, в яких регламентуються питання продовольчої безпеки.

Важливим напрямом державного регулювання безпеки продуктів харчування є розробка стандартів, що визначають склад продукту, допустимі норми вмісту шкідливих речовин. У міжнародній практиці основою для забезпечення безпеки продовольства став Кодекс аліментаріус (Codex Alimentarius).

В Україні постановою Кабінету Міністрів України №169 від 16 лютого 1998 р. "Про створення Національної комісії України зі зводу харчових продуктів Кодексу аліментаріус" була створена Національна комісія України з Кодексу аліментаріус (НККА). Комісія діє на підставі статті 8 Закону України "Про безпеку та якість харчових продуктів" (№771/97-вр від 23 грудня 1997 р., в редакції Закону № 2809-IV (2809-15) від 06.09.2005) та Постанови Кабінету Міністрів України від

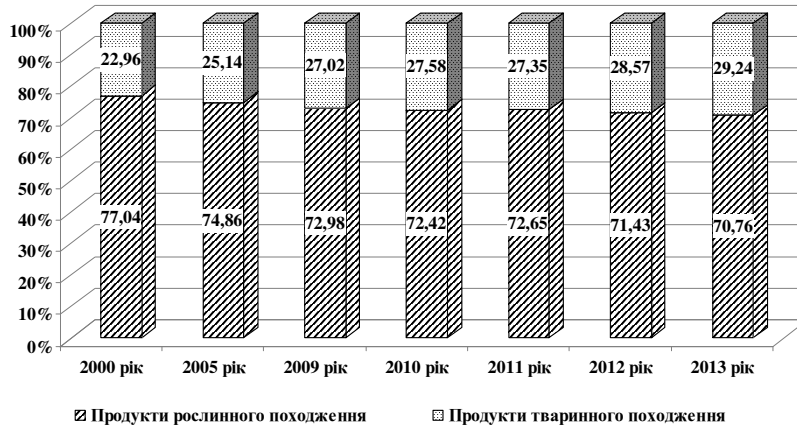

Рис. 1. Структура середньодобового споживання продуктів харчування в Україні

З липня 2006 р. №903 "Питання Національної комісії України з Кодексу аліментаріус". За час своєї діяльності комісія розглянула стандарти з щодо допустимих доз пестицидів, антибіотиків, гормонів в продуктах харчування [4].

В Україні, не зважаючи на прийняті нормативні акти та діяльність державних інститутів, покликаних контролювати якість продовольства, проблема безпеки продуктів харчування постає досить гостро. Тому слід погодитись з Садексовим А.А. та Породіною Л.В., що організаційна та законодавча основа державного регулювання безпеки та якості харчових продуктів і продовольчої сировини в Україні фактично не зазнала суттєвих перетворень (незважаючи на прийняття ряду основоположних законів і законопроектів), залишившись орієнтованою на принципи соціалістичної економіки. Більшість прийнятих протягом останнього десятиліття законодавчих актів за умов фактичної відсутності потужних об'єднань споживачів і промисловців приречені відповідати інтересам державних контролюючих органів, а не інтересам суспільства. Адже деякі кроки в цьому напрямі роблять і набувають досвіду [7].

Згідно з світовою практикою, критерії — достатності й доступності продовольчого споживання вважаються основними пороговими критеріями при оцінці продовольчої ситуації, що розкривають сутність поняття "продовольча безпека" в сучасному поляризованому світі: для бідної країни — це забезпечення раціону виживання, на який витрачається значна частина особистого доходу; для багаті — задоволення різноманітних продовольчих споживчих уподобань за відносно (порівняно з розмірами доходу) малих витрат. Тому стратегічна ціль для України щодо забезпечення продовольчої безпеки полягає у вирішенні двоєдиного завдання — наздогнати розвинуті країни у сфері продовольчого споживання за показниками: кількості та якості харчування; економічної доступності харчування (у частках сімейного бюджету) [8]. Споживання основних продуктів харчування в Україні у розрахунку на одну особу наведено в таблиці 1.

Наведені дані дають загальне уявлення про тенденцію зміни обсягу споживання основних продуктів харчування в Україні. Так, протягом 1990—2000 рр. відбувається різкий спад аграрного виробництва та спожив-

Таблиця 2. Середньодобове споживання населенням основних мікро- та макроелементів у складі продуктів харчування (у розрахунку на одну особу)

Показник	1990 рік	1995 рік	2000 рік	2005 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	Відхилення 2013–1990 рр.	
									+/-	%
Калорійність, ккал	3597	2696	2661	2916	2933	2951	2954	2969	-628	-17,46
Протеїн, г	105,3	77,7	73,4	86,0	87,5	87,9	89,4	90,4	-14,9	-14,15
Жири, г	124,0	77,1	71,7	89,7	99,2	96,2	97,3	99,7	-24,3	-19,60
Кальцій, мг	1362	954	825	927	893	909	939	956	-406	-29,81
Залізо, мг	25,0	20,2	19,4	20,5	20,5	21,2	21,2	21,2	-3,8	-15,20
Ретинол, мкг	1863	1217	1004	1156	1088	1088	1135	1165	-698	-37,47
Еквівалент бета-каротину, мкг	1528	1431	1472	1735	2035	2290	2304	2306	778	50,92
Еквівалент ретинолу і бета-каротину, мкг	2115	1455	1249	1446	1427	1471	1520	1550	-565	-26,71
Тіамін, мг	2,3	1,86	1,81	1,90	1,88	1,91	1,93	1,92	-0,38	-16,52
Рибофлавін, мг	3,46	2,57	2,27	2,51	2,55	2,57	2,66	2,71	-0,75	-21,68
Ніацин, мг	22,4	17,3	16,8	17,9	18,8	19,1	19,3	19,3	-3,1	-13,84
Аскорбінова кислота, мг	123	98	100	111	121	133	133	133	10	8,13

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

вання за всіма видами продуктів харчування. Починаючи з 2005 по 2013 рік відбувається зростання споживання продуктів харчування, проте рівень споживання за такими видами продовольства як м'ясо, молоко, хлібні продукти, риба та цукор так і не досягає рівня 1990 року.

Потреба забезпечення населення України продукцією тваринницького походження є нагальною. Збіднений тваринницькою продукцією раціон є досить неповноцінний для людини і істотно впливає на баланс білка. Низький рівень споживання продукції тваринного походження викликає потребу заміни молока і м'яса калоріями інших продуктів, зокрема рослинного походження. Структура середньодобового споживання продуктів харчування в Україні наведена на рисунку 1.

Протягом аналізованого періоду основну частину калорій українці споживали із продукцією рослинного походження. У 2013 році лише 29,38% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що майже у 2 рази нижче за встановлений пороговий критерій (55%). Проте порівняно з 2012 роком кількість калорій, яку споживало населення у вигляді харчових продуктів тваринного походження, зросла на 0,67%. Зазначимо, що в 1990 році споживання населенням України продовольства тваринного походження наближалось до науково обґрунтованих норм.

На думку Йомо Кваме Сундар, помічника Генерального директора ФАО з економічного і соціального розвитку, існує три різновиди недоїдання: недостатнє споживання калорій, "прихований голод" або дефіцит мікроелементів (мінералів і вітамінів), і пов'язані з неправильним харчуванням неінфекційні захворювання, що є наслідком ожиріння.

Незважаючи на істотне зниження кількості голодуючих з 1992 року, як і раніше близько двох мільярдів людей страждають від дефіциту поживних мікроелементів. Ще півмільярда людей страждають ожирінням. Недоїдання не тільки заважає людям реалізувати свій потенціал, а й призводить до зниження економічного добробуту в світі приблизно на п'ять відсотків [5].

У таблиці 2 наведена динаміка середньодобового споживання населенням України основних макро- та мікроелементів у складі продуктів харчування.

У 2013 році середньодобова поживність раціону українця становила 2969 ккал, що на 18,8% перевищує мінімальний граничний критерій (2500 ккал). Порівняно із 2000 роком споживання калорій населенням України зросло на 11,57%. Проте не досягає рівня 3597 ккал, який становив у 1990 року.

Аналіз структури харчування свідчить, що найбільші порушення в харчовому статусі — це дефіцит макро- та мікроелементів (заліза, кальцію, фтору, йоду, селену), вітамінів (особливо антиоксидантного ряду), харчових волокон, повноцінних тваринних білків і надмірне споживання тваринних жирів і вуглеводів. Отже, у зв'язку з розбалансованим, полідефіцитним харчуванням у різних груп населення спостерігається полімікронутрієнтна недостатність, або так званий прихований голод [3], що призводить до уповільнення когнітивного (інтелектуального) розвитку і зниження продуктивності, падіння виробничого потенціалу населення в результаті підвищення захворюваності та непрацездатності, а та-

кож до катастрофічної втрати людського потенціалу [6].

Економічний і соціальний розвиток викликає поступові зміни в сільському господарстві, пов'язані з зростанням продуктивності праці, скороченням частки населення, зайнятого у сільському господарстві, і зростаючої урбанізацією. Нові різновиди транспорту, відпочинку, зайнятості та робота на дому привели до того, що все більше людей веде сидячий спосіб життя і віддає перевагу напівфабрикатам. Ці зміни в режимі харчування і в повсякденному житті — частина "переходу до альтернативних моделей харчування", при якому домогосподарства і країни змушені одночасно вирішувати проблеми, пов'язані як з надмірною вагою і ожирінням, і супутними хворобами, так і з недостатнім харчуванням і дефіцитом мікроелементів [5].

У найближчі десятиліття вкрай важливо зберегти темпи росту продуктивності праці в сільському господарстві: для задоволення прогнозованого попиту обсяг виробництва основних продовольчих культур повинен вирости на 60%. Здорове харчування передбачає, крім основних продовольчих культур, різноманітність, баланс і правильне поєднання калорій, жирів і білків, а також поживних мікроелементів. При проведенні науково-дослідних робіт у галузі сільського господарства необхідно пріоритезувати аспекти, пов'язані з повноцінним харчуванням, звертати особливу увагу на багаті поживними речовинами продукти такі, як фрукти, овочі, бобові та харчові продукти тваринного походження.

Слід активізувати зусилля, спрямовані на диверсифікацію дрібних виробників, зокрема на основі комплексних фермерських систем. Особливо перспективними видаються заходи по підвищенню вмісту в основних продовольчих культурах поживних мікроелементів за допомогою біофортificaції. Зусилля в сфері сільського господарства, як правило, більш ефективні, якщо супроводжуються просвітницькою роботою в питаннях харчування і проводяться з урахуванням гендерних ролей [5].

Не дивлячись на певне покращання продовольчої ситуації протягом останніх років, за критеріями достатності та доступності продовольчого споживання Україна значно відстає як від розвинених країн, так і відповідних показників 1990 року [8]. Вважаємо, що для забезпечення продовольчої безпеки в Україні необхідно:

- проводити стійку інтенсифікацію виробництва;
- орієнтувати сільське господарство в напрямі підвищення якості харчування, а саме: використання добрив, що підвищують вміст поживних мікроелементів; біофортificaція сільськогосподарських рослин; диверсифікація сільськогосподарських культур і худоби;
- забезпечувати стабільність в інтересах продовольчої безпеки і харчування за допомогою створення зернових резервів та страхування сільськогосподарських культур і худоби;
- зберігати продукцію на сільськогосподарських підприємствах, що дозволяє зберегти поживні речовини
- проводити інформування про харчові цінності і наслідки для здоров'я;
- забезпечувати соціальний захист в інтересах продовольчої безпеки і харчування за допомогою програм

загальної продовольчої допомоги та субсидій, а також цільової продовольчої допомоги (для вагітних, дітей, людей похилого віку і т.ін.).

Отже, стан харчування населення України далекий від оптимального, що негативно позначається на здоров'ї нації. Проведені дослідження свідчать, що проблема забезпечення високої якості харчування є багатогалузевою. Вирішення її вимагає комплексних і взаємодоповнюючих дій в галузі сільського господарства і продовольчої системи в цілому, охорони здоров'я та освіти.

Література:

1. Гойчук О.І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня економічних наук за спеціальністю 08.07.02 — економіка сільського господарства і АПК. Миколаївський державний аграрний університет. — Миколаїв, 2004. — 38 с.

2. Гребенюк М.В. Регулювання продовольчої безпеки у законодавстві Європейського Союзу та України / М.В. Гребенюк. — К: Вид-во Міністерства юстиції України, 2012. — 301 с.

3. Григоренко О. До питання моніторингу стану харчування населення України / О. Григоренко // Товари і ринки. — 2010. — № 2. — С. 118—124.

4. Документи розглянуті Національною комісією України з Кодексу аліментаріус [Електронний ресурс]: Національна комісія з Кодексу аліментаріус. — Режим доступу: http://codex.co.ua/ukr/reg/documents/os_ncca/?page=0

5. Положения дел в области продовольствия и сельского хозяйства 2013 / Продовольственная и сельскохозяйственная организация объединенных наций. — Рим, 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/018/i3301r/i3301r.pdf>

6. Положения дел в связи с отсутствие продовольственной безопасности в мире 2012 / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. — Рим, 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-i3434r.pdf>

7. Садеков А.А. Функціонування ринку продовольства за допомогою ефективного регулювання [Електронний ресурс] / А.А. Садеков, Л.В. Породіна. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2009_27/1.pdf

8. Страшинська Л.В. Основні критерії оцінки рівня продовольчої безпеки України та стратегічні напрями її підвищення / Л.В. Страшинська, Г.А. Грецька // Агроросвіт. — 2011. — № 20. — С. 6—11.

References:

1. Gojchuk, O.I. (2004), "Food security: theory, methodology, problems", Mikolaivs'kij derzhavnij agrarnij universitet, Mikolaiv.

2. Grebenjuk, M.V. (2012), Reguljuvannja prodovol'choj bezpeki u zakonodavstvi Evropejs'kogo Sojuzu ta Ukraini [Regulation of food safety legislation in the European Union and Ukraine], Vid-vo Ministerstva justicii Ukraini.

3. Grigorenko, O. (2010), "On the issue of monitoring the state of nutrition Ukraine" Tovari i rinki, vol. 2, pp. 118—124.

4. National Commission of Codex Alimentarius (2014), "Documents reviewed by the National Commission of Ukraine Codex Alimentarius", available at: http://codex.co.ua/ukr/reg/documents/os_ncca/?page=0 (Accessed 24 Nov 2014).

5. FAO (2013), "Situation of Food and Agriculture 2013", available at: <http://www.fao.org/docrep/018/i3301r/i3301r.pdf> (Accessed 24 Nov 2014).

6. FAO (2012), "Situation due to lack of food insecurity in the world 2012", available at: <http://www.fao.org/3/a-i3434r.pdf> (Accessed 24 Nov 2014).

7. Sadekov, A.A. and Porodina, L.V. (2009), "The functioning of the food market through effective regulation", available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2009_27/1.pdf (Accessed 24 Nov 2014).

8. Strashins'ka, L. V. and Grec'ka, G. A. (2011), "The main criteria for assessing the level of food security of Ukraine and strategic directions to improve it", Agrosvit, vol. 20, pp. 6—11.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2014 р.

www.agrosvit.info
**Передплатний
 індекс: 23892**

**ЖУРНАЛ
 ВИХОДИТЬ
 24 РАЗИ
 НА РІК**

Журнал «АГРОСВІТ» включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів наук з **ЕКОНОМІКИ**

Тел: (044) 223 28 28, 537 14 33, 537 14 32
 Тел/факс: (044) 498 10 73
 E-mail: agrosvit@ukr.net